

„Érintkezés az erdélyi román és szász irodalmi élettel”, amikor ezt az érintkezést még a saját maga szükségszerű tárgyával, az erdélyi magyar valósággal sem találta meg!? Miféle „érintkezés” az, amely legföljebb pár műfordításra hivatkozhat a tíz év folyamán, de nem találta meg igazi belső „érintkezését” a ma aktuális történeti adottságban magával ez adottság keretei közt dolgozó történeti erővel, amikor valódi érintkezés csak a multtal és a valóságellenes fiktív kérdésekkel van, s a jelen íróra és irodalomra vonatkozó lét- és szabadság-kérdésekben még elméletileg sem aktív. Még kommunikékben sem! Pedig a „kommuniké” az a stilisztikai forma, amit tíz év folyamán valóban kivirágoztattak. Olyan tökélyre vitte a Helikon a saját tevékenységéről beszámoló kommunikék megírását, hogy azok e műfajnak egyenesen a klasszikus példáit jelentik. Az irodalom elűzletesedésének a korábban azonban végül is ez csak nem tekinthető teljesítménynek? Az árúházak propaganda osztályán a kommunikéket napi nyolc órai munkaidőben gyártják, kötelező évi tölgyek alatti összejövetelek s a megemlékezés igénye nélkül.

(Cluj)

Gaál Gábor

VILÁGPOLITIKAI PROBLÉMÁK

ANGLIA KÜLPOLITIKAI TÖREKVÉSEI

Az angol diplomácia az egész világ előtt megközelítően ugyanannak a megítélésnek örvend, mint annak idején a jezsuita rend. Emberfeletti értelmet és ravaszságot tulajdonítanak neki. Ha el is kell ismerni azt, ami Angliát e vonatkozásban megilleti, semmiesetre sem szabad túlozni. Anglia nem tesz csodákat, csupán szigeti fekvéséből, gyarmati segélyforrásaiból s az európai országok közti ellentétekből helyes végkövetkeztéseket von le.

Kezdetben a spanyol, holland és francia hatalom elleni küzdelem idején Anglia súlyos háborúkat volt kénytelen vezetni, miknek során szövetségeseit a részükre biztosított pénzbeli segítséggel vásárolta meg. Kanadát és Indiát Franciaországtól a maga javára jórészt azokkal a porosz gránátosokkal ragadta el, akiket II. Frigyes angol fontokkal sorozott be. Ezek a gránátosok morzsolták szét a hét éves háborúban Franciaország szövetségését, Ausztriát. Amikor Anglia a Napoleoni háború után a leg-erősebb európai hatalom lett, az u. n. *egyensúly politikáját* (balance of power) alkalmazta, amely abban állt, hogy Anglia a két ellenfél közül az egyiket támogatta s ő maga csupán a mérleg nyelve volt. Saját erőinek csak egy csekély hányadát kötötte le. Ennek a politikának a lényegét *Richmond* admirális *Nemzeti politika és tengeri hatalom* című könyvében (London, 1928) a következő szavakkal jellemzi: „Az erők egyensúlya Anglia tengeri hatalmának biztosítására szolgáló eszköz. Egyáltalán nem a háború megakadályozásának az eszköze. Nem is önzetlenségből történik a gyengébb támogatása céljából az erősebbel szemben. A célja: kontinentális ellenfeleinket arra kényszeríteni, hogy olyan erős szárazföldi hadseregeket tartsanak, hogy képtelenek legyenek egyszersmind olyan flottával rendelkezni, amely hatalmukat veszélyeztetheti. Egyetlenegy ország sem képes u. i. hosszú időn keresztül a minden téren való fegyverkezésre. Mindaddig, amíg a Habsburgok és a német császárság fejedelmei összetartottak és nagy hadseregeket voltak kénytele-

nek tartani, mindaddig Franciaország is ugyanerre kényszerült, s amíg ez történt, nem juthatott elegendő pénze arra, hogy Angliát a tengeren tulszárnyalja.“

Amíg Németország nem teremtett hatalmas flottát és nem bocsátkozott a világ újra való felosztásának küzdelmébe, addig Anglia támogatta a hármasszövetséget s ily' módon fel tudta tartani Franciaország előtörését Egyiptom felé. Oroszország előnyomulását Konstantinápoly és Középázsia felé azzal tartóztatta fel Anglia, hogy Törökországot támogatta és Oroszországot flottájával fenyegette. Oroszország Kína felé való előtörését viszont azzal akadályozta meg, hogy Japánt támogatta, ami Angliának egyetlen katonájába se került. Oroszország Távolkeleti veresége s Németországnak, mint a brit birodalom legnagyobb vetélytársának felmerülése Angliát az Oroszországgal és Franciaországgal való csereberére készítette. Ez a politika azonban a világháborúval végződött, ebben a világháborúban viszont Anglia nem szoritkozhatott csak a mérleg nyelvének a szerepére. Egész gazdasági és fizikai erejével harcba kellett vonulnia s ezek az erők elégteleneknek bizonyultak a Németország feletti győzelemhez. Szükség volt még az Egyesült Államok beavatkozására is. Anglia már 1917-ben kijelentette az Egyesült Államoknak, hogy a háborút Amerika legkomolyabb pénzügyi segítsége nélkül nem tudja tovább folytatni. 1918-ban a friss amerikai katona, akit még nem merített ki a négy éves lövészárok szolgálat — döntötte el a háború kimenetelét a németországi éhséggel karöltve. Az egyensúly politikának az ideje a múlté lett.

A háborúból *Amerika* hatalmas flottával rendelkező hatalomként került ki, mely a tengeren való verseny fenyegetésével Angliát a vele való haditengerészeti egyenlősége elismerésére és a japánokkal való szövetség megszakitására kényszerítette. Anglia azért vonult a világháborúba, hogy Németország flottáját ne engedje oly' mértékben növekedni, amely Anglia számára veszélyt jelent, jólehet Tirpitz Anglia és Németország haditengerészeti egyenlőségét nem követelte. Most viszont Anglia Amerikával szemben kénytelen volt ehhez az egyenlőséghez hozzájárulni.

Japán, melyet a washingtoni konferencián (1922) az angol-amerikai koalíció fenyegetésével fegyverkezésében korlátoztak és az Angliával való szövetségtől megfosztottak a Távolkeleten hatalmas flottát épített, mely az ottlevő angol erőket felülmulja. Hogy Angliának lehetősége legyen ellenállást tanúsítani Japánnal szemben, kénytelen volt csereberébe bocsátkozni Amerikával. Hasonlóképp' egy Amerikával való háború esetén kénytelen Japánnál segítséget keresni. 1933-ban Japán először előzi meg Angliát a textilárú kivitelében. Japán jelenleg Kína meghódításáért harcol, hogy megszerezze azokat az eszközöket, amik egy hatalmas nehézipar felépítésére szükségesek, amellyel azután felveheti a versenyt Ázsia piacain Angliával.

Franciaország a versaillesi szerződés által neki jutott lélegzetvételt kihasználásával olyan flottát teremtett, amely nemcsak az Afrikából való csapatszállításokat biztosítja, hanem az angol flotta elől a nyersanyagok és élelmiszerek szállítását is lezárhatja.

Olaszország légiflottája jórészt csökkentette Málta eddigi stratégia jelentőségét. Olaszország politikája ma kevésbé függ Angliától, mint eddig.

A világháborúban legyőzött *Németország* iparát olyan technikai és szervezeti színvonalra emelte, amely az angolt felülmulja, s nagy hadsereget és légiflottát épített ki.

Végül *Oroszország*, amelynek fennállását az angol diplomácia Ver-

saillesben rövid epizódnak tartotta, amely után egy fehér Oroszország érdekszférákra oszlik, világhatalommá lett, melynek jelentőségét és erejét egyetlenegy komoly angol politikus sem becsüli alá, bármilyen érzelmet is tanúsítson a mai orosz rendszerrel szemben. Oroszország úgy az európai, mint az ázsiai politikában súlyos tényezővé emelkedett.

Valamennyi előbb említett nagyhatalom olyan erőt képvisel, amely nem hagyható figyelmen kívül, s egyik sem alkalmas arra, hogy az egyszerű paraszt szerepét játssza az angol egyensúly-politika sakkjátékában. Valamennyi élesen körvonalazott érdekeket véd, mindegyik kész erejét Angliáéval kombinálni, amennyiben ez érdekeikkel megegyezik, de egyik sem kész érdekét az Angliáé alá rendelni. Még Németország felől is elmulattak azok az idők, amikor d'Aberton lord angliai nagykövet személyében Lord-Protectorát üdvözölte.

Már ezek a változások lehetetlenné teszik az angol egyensúly-politikát. Ez annál inkább lehetetlen, mert Anglia elveszítette szigeti fekvése előnyét, sőt ez a helyzet számára a gyöngeség forrása lett. Ez a helyzet a levegő és a tenger felől (tengeralattjáró, illetve légiflotta számára) egyenesen kiszolgáltatja Angliát. Ebben a szituációban, tekintettel azokra a veszedelmekre, amelyek Európában és Ázsiában a békét veszélyeztetik, Anglia politikai gondolkodása három irányban keresi a kiutat.

Az angol politikai gondolkodás egyik iskolája az *izolációsok* iskolája. Ez a legkevésbé komoly iskola, jölehet a valóságos brit politika egy része kifejezésre jut benne. Ez iskola (képviselője a *Beaverbrock*-féle sajtó) azt követeli, hogy Anglia se azokba az ellentétbe ne avatkozzék bele, amelyek Európát, se azokba, amelyek Ázsiát marcangolják. Angliának a dominiumokkal és a gyarmatokkal való gazdasági kapcsolatát kell erősítenie, mellyel pótolhatja az egyre szűkülő világpiac miatti veszteséget. Angliának növelnie kell védelmi eszközeit s csak a világbirodalom érdekeinek veszélye esetén szabad azt mozgásba hozni.

Ennek a politikának a lehetetlenségét felesleges bizonyítani. Eleendő megkérdezni: mi történik azonban akkor, ha valamelyik imperiálista hatalom fenyegeti a brit birodalom érdekét? Akkor harcba vonulunk, — válaszol Beaverbrook lord. Annak a szükségességnek a kilitása azonban, amelynek folytán a brit birodalom érdekéért harcba szállnak, felveti a szövetségesek előkészítésének a kérdését. S ez a kérdés az egész izolációs fecsegést halomradönti. A 18. század folyamán a közeledő veszedelem esetén lehetett még hónapokon keresztül tárgyalni a szövetségekről. Akkoriban a diplomácia futárjai ugyan már váltott lovakkal jártak, a hadseregek azonban még gyalog. Ma az ellenség repülőgéppel óránként 400 km. gyorsasággal repül és a háború pillanatában való szövetségesek utáni kutatás elkésettnek bizonyulhat.

Mindenesetre helytelen volna a valóság ama kis szikráját észre nem venni, amit az izolációs politika tartalmaz. Kifejezésre juttatja Anglia semlegességre való törekvését. Az angol polgárság bizonyos körei számára nagyon kellemes lenne, ha Anglia a legközelebbi háborúban ugyanazt a szerepet játszaná, mint amit a múltban az Egyesült Államok játszottak. Anglia néptömegeinek mélyen gyökeredző háborús fáradtsága, amely az u. n. „béke szavazásban“ jutott kifejezésre, s a félelem attól, hogy olyan háborúba keveredhetnek, amit nem követel meg a brit birodalom komoly érdeke, s a félelem, hogy egy európai háborúban való részvétel a világbirodalom széteséséhez vezethet, mindez az alapját képezi annak, amiért az izolációs áramlatnak bizonyos gyakorlati jelentőséget tulajdonítani kell. Ez az áramlat adott pillanatban a néptömegek pacifista áramlatával olvadhat egybe.

Az angol külpolitikai gondolkodás másik áramlata megközelítően azok felé a hatalmak felé keresi a kiutat, amelyek a világ újra való felosztását követelik. Ennek a megoldásnak az alapja körülbelül a következő: Ugy Németország, mint Japán nehezebb helyzetben vannak, mint a többi imperialista hatalmak. Ezért állítják fel Japán és Németország a világ újból való felosztásának a tervét. Ha ezek a háborús törekvések Oroszország, Délkelet-Európa agrár népei és részben Kína ellen irányíthatók, akkor Anglia kikerülheti a háborús veszedelmet. Ez a kiút ugyancsak háborút jelent, ebben a háboruban azonban Angliának nem szükséges részt venni, sőt ellenkezőleg, Anglia ebben a háborúban gazdaságilag nyer. Nem is említve, hogy a háborús hatalmakat gyengíti. S mert ez a háború úgy nyugaton, mint keleten Oroszország ellen kell hogy kirobbanjon, ezért már magában véve is áldás. Ez a háború azonkívül, tekintettel Oroszország erejére, nehéz és hosszadalmas s úgy Németország, mint Japán részéről hatalmas erőfeszítést követel, úgy, hogy ezek az imperialista hatalmak még egy győzelem esetében is annyira legyöngülnek, hogy a legcsekélyebb mértékben is megszűnnek Anglia számára veszélyt jelenteni. Klasszikus kifejezését nyerte ez az álláspont a *Daily Mail* egyik cikkében (1935 febr. 2.) Ez a lap a következőket írja: „Milyen irányvonalak határozzák meg az angol magatartást? Anglia és Franciaország politikai cselekvésére csak egy út lehetséges: a fegyveres szövetség Anglia és Franciaország között, amelyben a szövetségesek mindegyike a másik ország területi sértetlenségét úgy Európában, mint tengerentúli birtokában bármely európai hatalom részéről jövő támadással szemben is garantálja. Olaszország nagyon jól csatlakozhat egy ilyen irányú kombinációhoz, minek következtében egy új hármas szövetség állana elő, amely elegendő hatalommal és tekintéllyel rendelkezne ahhoz, hogy Németországot amaz engedményekre bírja, amelyek az örök béke megteremtéséhez szükségesek. Világosan és határozottan meg kell állapítani, hogy Németországnak Kelet-Európában szabad kézzel kell rendelkeznie... Hitler utalt arra, hogy egy ilyen természetű angol-francia szövetséget teljesen ésszerűnek, Németország számára semmi féle értelemben sem tart veszélyesnek. Ha ez a szövetség létrejönne, úgy teljes hidegvérrel lehetne nézni Németország Kelet-európai terjeszkedését. Nagy jelentőséggel bír ez a felismerés, mivel az angol, francia és olasz nép kénytelen elismerni azt a kétségbevonhatatlan tényt, hogy a mai Németországot nem béklyózzhatják le vég nélkül a versaillesi szerződés paragrafusai.“

Ami a Távolkeletet illeti, a *Daily Mail* állandóan támogatja Japán Oroszország ellen irányuló támadásait s egyetlenegy alkalommal sem emelte fel tiltakozó szavát Japán Észak-Kína elleni magatartása miatt, ahol pedig igen jelentős angol tőke investíciókról van szó.

Rothermere lord az európai sajtóban meglehetősen dicstelenül szerepel. Tény azonban, hogy a *Daily Mail* és az egész *Rothermere* sajtó alkalmas eszköz az angol imperializmus extrém szárnyának a kezében a tömeg befolyásolására. *Rothermere* különben az angol kormány egész sor befolyásos tagjával összeköttetésben áll, akik jóllehet nem túl magas véleményt táplálnak R. lord szellemi képességei felől, mégis sajtója befolyását, amely heves kampányt vezet az angol felfegyverzés érdekében, nem vetik meg. Végül az az ismert anonym interviú, mely a bécsi *Neue Freie Presse*-ben jelent meg, s ami Anglia egykori egyiptomi főmegbízottjának *Lyoyd*-nak tulajdonítható, teljes egészében fedi a *Rothermere* sajtó külpolitikai irányvonalát. A kormány sajtóban ezt a vonalat *Scrutator* képviseli.

Ami ennek a programnak európai részét illeti, úgy ez két pontból

11. Az első: a Franciaországgal való szövetkezés követelése megfelel az angol kormány ama politikájának, amely kiakarja kapcsolni Németország támadási lehetőségét nyugaton. A második pont, amely szabadkezet biztosít Németországnak keleten, nemcsak az angol fináncotke legbefolyásosabb képviselőinek a hátsógondolatát képezi, hanem egy felettebb befolyásos liberális klikk is népszerűsíti, az élen *Lothian* márkival. Elegendő a *Round Table* márciusi számát elolvasni, amely arról a szükségességről beszél, hogy Németországnak meg kell adni a lehetőséget a Kelet- és Délkelet-Európában való terjeszkedésre, — hogy belássuk, hogy a liberális imperiálizmus e képviselői, akik oly'előszeretettel takaróznak pacifista frázisokkal csak a szavakban térnek el *Rothermere* programjától. Ugy tesznek ezek, mintha azt hinnék, hogy Németország e terjeszkedése békés formákban fog megtörténni és nem vezet háborúhoz. Nagyon alá kellene becsülni *Lothian* és a mögötte álló körök intellektuális képességeit ahhoz, hogy részükről egy szempillantásra is tájékozatlanság forogna fenn abban az irányban, hogy valójában miféle gondolatot népszerűsíteneek.

Arra a következtetésre kell tehát jutnunk, hogy ez a második törekvés nemcsak *Lothian*ra és azokra szoritkozik, akik az angol imperializmus háború-barát magvát képezik, hanem a kormányt támogató konzervatívok s végül a liberálisok egy részére is.

Az angol külpolitikai gondolkozás harmadik vonalának publicisztikai kifejezését az olyanféle konzervatív újságírók nyilatkozataiban találjuk, mint pl. a *Times* egykori szerkesztője, *Steed* és az *Observer*, mai szerkesztője, *Garvin*. A parlamentben ezt a vonalat az egykori konzervatív külügyminiszter *Austen Chamberlain* képviseli. A. Ch. annak a megértéséből indul ki, hogy egy háborút, bárhol is törjön ki, nem lehet lokalizálni, az az imperialista hatalmak közti ellentétek révén újabb világháborúhoz vezet, amelybe Anglia is belesodródik. Ezért e felfogás követői úgy vélik, hogy az angol politikának adott körülmények közt általában a béke megerősítésére kell törekednie, különösen a regionális egyezmények rendszerével, mely a kölcsönös segélynyújtás alapján biztosítja a békét, amidőn a támadót az összes érdekelt felek akciója veszélyezteti. Ezért A. Ch. nemcsak a nyugati légi egyezmény mellett foglalt állást, hanem a regionális keleti egyezmény mellett is a kölcsönös segélynyújtás alapján.

Tekintettel azokra a komolyan veendő összeköttetésekre, amelyekkel *Steed* és *Garvin* rendelkeznek, nem is említve *Chamberlain*t, ez a vonal nyilvánvalóan a konzervatív angol polgárság ama legkomolyabb és legmegfontoltabb köreinek a véleményét juttatja kifejezésre, akik jól tudják, hogy Anglia a háború-felidőzés politikája esetén veszélybe kerül s mindent elveszíthet, de semmit sem nyerhet az új háború következtében.

Az angol külpolitikai gondolkozás e harmadik áramlatának képviselői a helyzetet nagyon józanul itélik meg. Csupán a konkrét világhelyzetet kell átgondolni, hogy kiderüljön annak a politikának az illuzionista jellege, amely a keleti háború lokalizálhatóságával számol. Ez a kelet, amely az Oderától és a Dunától egész *Vladivosztovkig* terjed szinte két kontinenst foglal magában. Szó sem lehet tehát arról, hogy a lokalizálás egyszerű. Ha a háború egy ilyen nagy területen kitör, úgy ez az a háború, amely Ázsia és Európa sorsát dönti el.

Nagybritánia és az Egyesült Államok esetében a főerők tüstént Távolkeleten kötődnének le. Japán győzelme, amire az ilyesfajta politika szövögetői számítanak, megnyitná az utat a Kína feletti uralomra. Sőt Japán egyenesen kényszerülne Kína jórészét birtokba venni, hogy an-

nak materiális erőforrásait a hadviselésre kihatározza. Hollandia nyersanyag forrása tüstént közvetlen veszélybe kerülne. Az angol és amerikai tőke teljes veresége egy esetleges japán győzelem esetén elkerülhetetlenül felidézné úgy Amerika mint Anglia részéről a háborúba való beavatkozást. A beavatkozás azonban vagy egy Japán elleni angol-amerikai háborút, vagy Anglia háborúját jelentené Amerikával az esetben, ha Amerika Japánt támadná. Hogy Anglia és Amerika számára egy orosz győzelem nem jönne jól, ez is érthető. Japán veresége a forradalmi válság magvát hordaná magában, úgy Japánt, mint Kínát illetően. Viszont egy angol-amerikai szövetség a Távolkeleten és ezzel karöltve Franciaország izolálása a háborút kiterjesztené Európa valamennyi területére. Nem találunk példát a történelemben hasonló öngyilkos politikára s ezért nem tudjuk elképzelni, hogy sikerülne Franciaországot a háborútól visszatartani. Akkor viszont Angliának döntenie kellene az ehhez a háborúhoz való magatartását illetően. Ha Anglia abból indul ki, hogy érdekei úgy követelik, hogy ne engedje a német imperializmus érvényesülését Hollandiában, Belgiumban és a francia tengerparton, akkor kénytelen volna Franciaország oldalán beavatkozni a háborúba. Viszont a háborút még abban az esetben sem kerülne ki, ha semleges akarna maradni, mert hiszen a semlegesség nem a háborúból való kikapcsolódást jelenti, hanem a hadviselő államokkal való kereskedés szabadságát. Viszont se Franciaország nem engedné meg Angliának, hogy kereskedelmi kapcsolatokat tarson fenn Németországgal, se Németország nem egyezne bele abba, hogy Anglia Franciaországgal kereskedelmi összeköttetésben álljon. A kérdés mindkét részről döntő jelentőségű Angliára, mert a nyersolaj, réz, stb. (az élelmiszerekről nem is beszélve) bevitelét érintené, vagyis röviden a győzelem és vereség kérdése lenne. Kétségtelen tehát, hogy a háború lokalizálásának a gondolata utópia, még akkor is, ha Németország és Japán semmiféle szövetséget nem köt. A békét nem lehet megosztani.

Nem tudjuk, hogy az angol politikában melyik törekvés kerül felül. Nem tudjuk, hogy az Oroszország elleni gyűlölet, illetve a német vereség kelet felé való térítése, vagy a béke megővésének a törekvése jut-e túlsúlyra? Nagybritánia befolyása úgy az egyik, mint a másik irányban a jelenlegi helyzetben igen nagy.

Japán számára szinte lehetetlen komoly háborút vezetni, ha nem biztosítja magát az angol pénzpiacon. Szakemberek számítása szerint Japánnak egy nagy szárazföldi háború esetén már az első évre egy egymilliárd dolláros külföldi kölcsönre van szüksége a stratégiai nyersanyagok, fegyverek és gépek felvásárlására. Anglián kívül ezt a kölcsönt sehol sem tudja megszerezni. Ha Japán biztosan tudná, hogy ezt a kölcsönt Angliában semmiképp sem kapja meg, úgy az ellentéteiből való szabadulás útját a Kínával és a világ többi részeivel való békés kapcsolatai fejlesztésében keresné.

Ha Németország tudná, hogy egy keleti háború esetén nemcsak Kelet és Délkelet-Európa rajtaütött országai és az ezekkel szövetséges Franciaország áll vele szembe és tudná, hogy Anglia segítségére nem számíthat, hanem ellenkezőleg Anglia Franciaországot támogatja, úgy gazdasági helyzetének megjavítására szolgáló békés politikát folytatna, mert a háború ilyen körülmények közt csak katasztrófával végződhet számára.

Nagyon sok köztük angol, politikus és történetíró állapítja meg, hogy amennyiben a világháború kitörése előtt 1914-ben Anglia világos és szilárd magatartást tanúsít, úgy nem következik be a világháború. Mindenesetre e felett lehet vitatkozni, kétségtelen azonban, hogy ez a megállapítás a mai napokra való alkalmazásában teljesen fedi a valósá-

got. Anglia 1914-es politikáját egész politikai és gazdasági szervezetének és nemzetközi helyzetének mély megrendülésével fizette meg. Ma Anglia rizikója még nagyobb. (K. R.)

VILÁGPOLITIKAI JEGYZETEK

FRANCIAORSZÁG mai arcát csak hosszú történelmének reflektorfényében lehet tisztán szemlélni. A germánokból, latinokból, keltákból, semitákból keveredett fajta pompás természeti körülményeket kapott földterületén, Franciaország ezer év előtti keltkezésekor. S ezek a nagyszerű természeti adottságok a mindig idejében érkező történelmi események változásaival társadalom szerkezetében döntően határozták meg Franciaország fejlődését.

Kellő időben döntötte le trónjáról a francia nép az Etienne Marcel-ek, vértengerekbe került jacquerie-k paraszthőseinek, a Jeanne d'Arc-oknak elszánt, osztályharcos vezetése alatt s végül XI. Lajos kényúri, de az adott történelmi helyzetben haladó kényúri ravaszságának segítségével az idejéjmult feudalizmust, s ezért idejében teremtette meg az új korszak gazdasági és társadalmi követelményeinek annyira megfelelő nemzeti egységét és az adott, legkedvezőbb pillanatban fogadta el az akkori idők leghaladottabb államformáját: a partikuláris, multat őrizgető, a népet középkorban nyomorgató feudalizmus legfőbb ellenszerének tekintendő, tehát ez alakjában haladó abszolút monarchiát s mindezek miatt társadalmi méhében késedelem és eltorzulás nélkül tudott kifejlődni a termelő eszközöket végleg hatalmába kerítő s emiatt az osztálytársadalmat legmagasabb, egyben utolsó szakaszába vívó polgári osztály.

A francia polgári osztály nagy forradalma maradéktalanul sikerült s ennek az a titka, hogy a hatalomra érett osztály a hatalomra alkalmas időben hajtotta végre. Az előző polgári forradalom: az angol, polgárosztálya viszonylagos fejletlensége miatt kénytelen volt megalkudni — győzelme ellenére is — a megvert történelmi osztállyal s utólag összeoldvadni vele, míg a későbbi polgári osztályok a különböző nemzeti társadalmakban úgy hajtották végre forradalmaikat (vagy egyáltalán végre se hajtották), hogy gyengeségük miatt a fennmaradt osztályok függvényeivé váltak. A francia polgári osztály ellenben másfélévszázaddal ezelőtt maradéktalanul ragadta magához a hatalmat s ha a különböző dinasztikus formákon át egy darabig megbizottak útján is kormányoztatta a saját államát, a második császárság hatalmas ipari fejlődése s az ezzel járó gyarmatosítás végső formában szilárdította meg uralmát a saját társadalma felett. Annyira, hogy III. Napoleon csúfos bukása után, a mai Harmadik Köztársaság létrehozásával, nemcsak lényegben, hanem formában is — miként az előző korszakok felkenet királyai — a saját polgári nevére keresztelte el a minden ízében polgári államot.

A francia polgári társadalomnak, pl. a némettel szemben, amely fejlődésben utána következett, már az az előnye is meg volt, hogy első vesztett imperialista háborúját s az új, feltörekvő osztállyal való első sikeres összeütközését már imperialista elindulása pillanatában elintézte s ezzel a tapasztalattal léphetett az egészen új világtörténelmi korszakot jelentő 20. század küszöbére, minek következtében minden Bismarcknál biztosabban és hajlékonyabban tudta egészen napjainkig viszonylagosan nyugodtá tenni uralmát a társadalom és az állam hatalmas eszközei felett.

A második császárság alatt kezdett gyarmatosítás az angol világbirodalom mellett, (amely túlkorai fejlődése miatt ekkorra már az elagás minden tünétét magán viselte) hatalmas és gazdag gyarmatbiroda-